

Szemle

Végül akár egyfolytában idézhetném az utolsó négy bekezdést is, hogy ennek a két állandó kettősségnek a jelenlétét bemutassam. A végkifejlet hátborzongató. Az igazolhatatlan, a megmagyarázhatatlan egy absztrakció révén váratlanul átváltozik kiszámíthatóvá, lerajzolhatóvá, elképzelhetővé. A geometriai progresszió nem magyaráz meg semmit, mégis, „vele a tiszta lelkiismeret egyensúlya is helyreállt, cáfolhatatlan matematikává finomult.” A szöveg hol fokozza ezt az abszurditást (számok, „melyek mindegyike él, és még tovább osztódik”), hol mintha ironizálna („S egyszerre, mint valami váratlan, talált kinccsel, úgy dobálóztak ezzel a kifejezéssel.”); ha következetes akarok maradni az előbbiekhöz, azt is mellé kellene tennem, hogy mintha önironizálna. A cáfolhatatlanság visszavezet oda, hogy végül is erősen kérdéses, fennáll-e itt valamiféle lelkiismereti probléma – vagy ez „csupán” szembesülés a létezés „reménytelen szerkezeté”-vel, és az ezzel szembeni tehe-

tetlenséget „díszítjük fel” emberi, „érthetetlen” módon, morális szempontokkal? Vagyis, vannak-e etikai dolgok, vagy csak dolgok etikai szemlélete létezik? És miképp léteünk ezzel a kérdéssel a hátunk mögött a létezés „reménytelen szerkezeté”-ben? És miképp fogalmazható meg egy „jelentés” minderről?

Irodalom

- (1) BALASSA Péter: *Passió és állathecc. Mészöly Miklós Film-jéről és művészetéről*. In: *Észjárások és formák*. Tankönyvkiadó, Bp, 1985. 37–105. old.
- (2) BALASSA Péter: *A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma. Mészöly Miklós: Megbocsátás*. In: *uo.*, 105–127. old.
- (3) BORI Imre: *Jelentés öt egérről*. In: *Bori Imre huszonöt tanulmánya a XX. századi magyar irodalomról*. Forum, 1984. 572–575. old.
- (4) MÉSZÖLY M.: *Tragédia*. idézi PÁLYI András
- (5) PÁLYI András: *Mészöly Miklós: Jelentés öt egérről*. Alföld, 1986/6. sz. 78–79. old.
- (6) THOMKA Beáta: *Mészöly Miklós*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995.

Tétényi Csaba

Szakraális motívumok, nyelvi sajátságok

Herceg János: Ég és föld

Avajdasági magyarok népi vallásosságát, annak irodalmi művekben való megjelenését kutatva elemeztem már *Herceg János* „Módosulások” (1989) című regényét. (1) Ebben a Zombor-központú műben Herceg a maga gyermek- és ifjúkorának városát, annak lakóit, életüket, szokásaikat is megörökítette. Gazdag tájismerete számos szociográfiai elem közreadását tette lehetővé számára, így a népi vallásossággal kapcsolatos tényanyagot is. Mostani írásomban – korábban megkezdett munkámat valamelyest folytatva – a művészregénynek vagy Herceg János írói opusában kulcsregénynek (2) is nevezhető *Ég és föld*’ (1959) című Herceg-mű szakraális motívumait és azok nyelvi sajátosságait vizsgálom.

Immár nemcsak a népi szakralizmust, hanem a kánonnal szabályozott vallási élet dolgait sem hagyhatom figyelmen kívül. Ezek a motívumok a regény mikrovilágának is részecskéi csupán, de az író bizonyára szegényebbnek érezte volna nélkülük az ábrázolt világ s a regény atmoszféráját.

A Szent motívumai

A regényben megjelenő Szent motívumait vizsgálva elsőként az Istent kell említenem. Erről a fogalomról *Horváth Pál* a következőket írja: „A Szent az, ami csupán közvetetten, titokzatosan megmutatkozik az ember számára... A Szent az, ami az embertől szigorúan el van választva, és

ami számára annyiban létezik, hogy hat rá, megmutatkozik neki... Csupán megmutatkozik, magából valamit látni enged közvetítő közegek által... a Szent az, ami Istené, ami Istentől van, ami Istenre utal, ami maga Isten.” (3)

Herceg János regényében valójában a vallásos (nem okvetlenül keresztény) emberek istenképzete (a) éppúgy megjelenik, mint ahogyan egy panteista vallás központi fogalma is (b), illetve az életet irányító erők egyike (c):

(a) „Mégiscsak velünk volt az isten”. (96. old.) „Sem istenről, sem a vallásról, még kevésbé a papról nem esett soha szó közöttük”. (157. old.) „De talán az volna okos dolog, ha itt-ott mégis ezt az istent és ezt a papot ajánlanád a népnek”. (158. old.) „Dehogy térítené ő el istentől a népet”. (176. old.)

(b) „Az én álmaimban mindig ott van az isten. Bizonyára nem az, akit Jácint úr hirdet egyedülvalónak... De ezt az istent ott érezni a mindenségben, a fák növéseben, az állatok leheletében, a rebbenő sóhajokban...”. (158. old.) „Az égbolt kékségének, a napfény tavaszi áradásának, a csend mélységes völgyének kozmikus arányai játszva kerítették körül a falut, és odatették isten vagy valami óriás erdei favágó tenyérére”. (98. old.)

(c) „Szolgái alázattal, megsemmisülten kellett várnia, amíg a sors vagy az isten megkönyörül rajta”. (63. old.)

A monoteista keresztény vallás háromszemélyű istenének egyik személyét, az Atyát, a maga környezetének ismereteiből s a körülötte megtalálható vallási tárgyú képzőművészeti ábrázolások, valamint az orális hagyomány alapján ekképpen jeleníti meg: „Az öreg bohóc már régen nem hitt a felhők mögött ülő atyaistenben, de mindig megindította a jámbor lelkek riadalma a világmindenség titokzatossága előtt”. (37. old.) Az Atyaisten tehát a fentebb említett isten szinonimájaként jelentkezik. Ugyancsak az isten rokonértelmű szavaként használja az író az Úr szót is: „Amália, mint az Úr szolgáló leánya, alázatosan sütötte le tekintetét, s kislányos hangon rebegette el az üdvözetet...” (103.

old.), s ebben a hasonlító közbeékelésben a római katolikus vallás egyik közismert imájára, az Úr angyala köszönti Szűz Máriát... kezdetűre is ráismerünk.

A Szent Horváth Pál által említett misztikussága, titokzatossága a köznévvél kifejezett „isten” szó determinánsában fogalmazódik meg: „... mintha valami láthatatlan isten húsz évet vett volna el a válamlról”. (172. old.)

Az „isten” főnévből képzett újabb főnév, az istenség jelentkezik a következő mondatban: „... a hívó embernek tiszteletet kell ébresztenie mindenkiben, függetlenül attól, hogy miben hisz, hogy miben találta meg az ő istenségét”. (107. old.)

Néhány, az „isten” főnévből képzett melléknévvel is él az író: „... addig jobban meg se nézzük egymást, amíg az isteni áldásban nem részesülhetünk” (104. old.); „... keresztet vetnek magukra az istenes asszonyok...” (36. old.); „... olyan istenes szerelemmel ajándékozta meg az imént ez az ember”. (99. old.) Az előbbi, kellemes hangulatot keltő istenes minőségjelzői szerepű melléknév másutt, más szóval való kapcsolatában igencsak kellemetlen hangulati értéket hordoz: „... akkor olyan istenesen szájontörölte Riát, hogy az neki esett a tűzhelynek...”. (17. old.) Utóbbi módhatározói szerepű szavunk, szövegkörnyezete miatt, már nemigen hozható összefüggésbe a Szenttel, azaz semmiféle szakrális konnotációja nincs.

Endocentrikus szóösszetételek elő- és utótagjaként is szerepel Herceg János regényében az „isten” főnév. *Kiefer Ferenc* magyar nyelvtudós szerint az endocentrikus összetételeknél az utótag a szerkezet alaptagja, és csak az ragozható. (4) Ilyen példára ebben a regényben csak egy helyen bukkantam egy, a szakrálissal összefüggésbe hozható köszönésformulában: „De hálaistennek erre semmi szükség”. (155. old.) Néhány esetben pedig az összetétel előtagjaként használja Herceg az isten főnevet. „Istenkáromló, pogány beszéd”. (108. old.) „Én nem vagyok istentagadó...”. (185. old.) „A tavaszi illatok is kívül maradtak a kocsin, csak az elmerülő napfény ömlött be vékony csíkokban Ria

körül a kicsi ablakon, mint egy bánatos istenhozzád...”. (16. old.) „És így legalább azt se kell végignéznie, hogyan int neki és vele együtt elmúlt ifjúságának is szomorú istenhozzádot a hervadó papszakácsné” (197. old.) – s az utóbbi két példában ismét frazeológiai kapcsolat része volt a tárgyalt isten szó. Hasonló, ugyancsak az istent emlegető állandó kapcsolat előfordul még a regényben: „Gerard megdöbbenve nézett rá, aztán lehajtotta fejét, és némán tudomásul vette, hogy meg kell adni istennek, ami istené, és a császárnak, ami a császáré!” (96. old.), s itt valójában a Bibliából származó közmondás található, hiszen az „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené” mondatot Máté Evangéliumában találjuk (22: 21), amikor maga „Jézus válaszolt e szavakkal az öt csapdába ejteni kívánó farizeusoknak, amikor azt kérdezték tőle, hogy szabad-e a császárnak adót fizetni?” (5) Ugyancsak ilyen szentenciaszerű a következő felszólító mondat: „Aki istent keresi, adja meg magát!”. (109. old.)

A másik isteni személy, a Fiúisten emlegetése nagyon ritka Herceg regényében. Csak két szinonimája jelenik meg, hangzik el, akkor is a Gerard-ral vitatkozó pap szájából: „nem több minden eszménél a testté lett ige? Nem világosabb a Názáreti tanítása a kávéházakban elkiáltott jelszavaknál?”. (107. old.) Magát Jézus nevét pedig csak a szentkultusz kapcsán használja az író.

A szakrális tér motívumai

A szakrális tér a „templom” és a „kápolna” fogalmak köré szerveződik. A templom sok esetben természetesen nemcsak a

megszentelt teret, hanem magát az egyház intézményét is jelöli: „Majd elmegyünk a templomba is.” (96. old.); „... hiszen mindenütt van templom...” (96. old.); „Amióta itt vagy a faluban, azt mondja, szétszéd a nyáj, a férfiak nem járnak templomba...” (157. old.); „... kissé távolabb, egy hegycsúcson, tornyos kápolna állt, vén fák zöld lombjától körülveve.” (28 old.) A tér szakralizációja kiterjed az építmények körüli területre is, így például a templom előtti tere is, ahol ünnepeken a koldusok szoktak ücsörögni alamizsnára várva, s az adakozó hívők gesztusa istennek kedves cselekedet jelentéssel bír. Ennek a 20.

század közepén (és a 2000. év elején) is élő szokásnak és a szakrális térfogalomnak jelenlétére példa: „Végtere az ember nem várhatja ölbetét kézzel, ostobán és vakon, amíg kilöki a templom elé...” (17. old.)

Az igazi szakrális tér, a hely, ahol a Szent, azaz maga az Isten lakozik, szó szerint nem jelenik meg a regényben. Az isten országa szószerkezet is inkább magát a vallást

jelenti: „– Hívó emberekben ma sincs hiány – felelte Gerard – csak isten országában hisznek kevesen.” (107. old.)

A szakrális idő

A szakrális időnek fontos szerepe volt/van abban a társadalomban, amelybe a főhős átmenetileg érkezik. Ez az idő az ájtatoskodás ideje, a misehallgatásé, valójában az egyházi szertartások alkalmá: „A plébános úr előtt legyél alázatos, mondd meg neki, hogy vasárnap semmi kincsért se mulasztanád el a szentmisét, pénteken meg csak rántott harcsát és sajtos omlettet szeretsz ebédelni.” (101. old.) De ebben a

A vallással és a vallásossággal kapcsolatban valójában a lélek dolgairól van szó, azonban e metafizikai dolgok hathatós támogatóinak fizikai megformálást nyert alakjai is megjelennek a Herceg-regényben. Ezeket nevezhetnénk objektívált szakrális elemeknek. A tárgyi formába öntött szakrális motívumok a Szentnek mint fogalomnak a mindennapokban való fizikai jelenlétét határozzák meg.

mondatban már a péntekre mint a böjt napjára való utalás is benne foglaltatik, ami ugyancsak egyfajta szakrális idő a maga előírásaival. Ezeknek az előírásoknak azután többféleképpen tehetett eleget a jámbor keresztény (104. old.), hogy Herceg János jelzős szókapcsolatával nevezem meg a vallásuk parancsait betartó hívőket. Volt, aki megengedhette magának például a rántott harcsát is. Hasonlóképpen szent idő a karácsonyt váró adventi időszak is, amikor hajnali misékre, archaikusan latinból eredő szóval rorátéra járnak a hívők: „Nesztelen léptekkel közeledett hozzája egy messi emlék, a gyerekkorából még, amikor az üvegesre dermedt téli hajnalokon ablakuk alatt bajszos komoly férfiak rázták le dobanva lábukról a havat, s az asszonyok és lányok, kendőjük szélével fogva felrebbenő lehetőséget, puszogva vonultak rorátéra.” (104. old.)

Egy faluközösség legnagyobb szakrális ünnepei, alkalmi közé tartozik a templombúcsú, melyre mindenki hazamegy, az otthoniak pedig hajlékukat is, magukat is csinosítják. Mái élő szokása a hagyományörző közösségnek, hogy ilyenkor, erre a szakrális időre, alkalomra új ruhát kapnak a gyerekek, leginkább a lányok. Ennek a szokásnak az emléke is megszólal Herceg János művében: „– Higgyétek el – sírta a sánta szabó –, a fércelés viszi el az én életem felét. Ezért nem jut elég kenyér a család asztalára, ezért nem kap új szoknyát a nagylány búcsúra, mert én sehogysé tudom utolérni magamat.” (130. old.)

A szentkultusz

A vallással és a vallásossággal kapcsolatban valójában a lélek dolgairól van szó, azonban e metafizikai dolgok hathatós támogatóinak fizikai megformálást nyert alakjai is megjelennek a Herceg-regényben. Ezeket nevezhetnénk objektívált szakrális elemeknek. A tárgyi formába öntött szakrális motívumok a Szentnek mint fogalomnak a mindennapokban való fizikai jelenlétét határozzák meg. A Szent ilyen elemei a lélek harmóniáját segítő és

a szentkultusz terjesztésében is hatékony eszköznek bizonyult ikonikus tárgyak: a feszületek, a szentképek, az imakönyvek, melyek a laikus szakralizmus népszerűsítői és a magánáhitat jellemzői.

A szentkép

A regény történetének színhelyéül választott vidéken – amely jól felismerhetően az író szülővárosa, Zombor és annak környéke – a szentkultusz leginkább elterjedt, olcsó kivitelezésű szentképeire utal Herceg János, amikor *lissieux-i kis szent Teréz* képét emlegeti. Ennek a 19. században élt karmelita apácának (1873–1897) a tisztelete a Vajdaságban élő magyar katolikusok körében jelentős. Alig van templomunk, amelyben ne lenne jelen az ő szobra, kultusza pedig a 20. század elején létrehozott zombori karmelita kolostornak köszönhetően Nyugat-Bácskában talán még erősebb. Az egyetlen jugoszláviai karmelita rendházban az 1925-ben szentté avatott, majd 1927 óta a katolikus liturgikus napokban saját ünnepet is kapott szűz tisztelete éppen az író fiatalkorában csúcsosodhatott ki, hogy hatása kisugározzon az egész vidékre. Abban az időben helyezték el szobrát a templomokba, harangokat szenteltek tiszteletére, hitbuzgalmi kilencedeket tartottak ünnepe előtt stb. A Kis Szent Teréz néven népszerűvé vált szent az „Egy lélek története” című könyvében, „amelynek javított másolatát minden karmelita házban kötelező olvasmánnyá tették (6). (7) Ezt a róla kialakult sztereotíp képet láthatjuk viszont az „Ég és föld” című regényben többször, hol több, hol kevesebb ikonográfiai részlettel. Az említett szentábrázolás legszembeötlőbb eleme a virág, melyet a szentéletű apáca a kezében tart a szentképen: „Két hosszúra nyúlt léppéssel a söntésnél termett, mely fölött

lissieux-i kis szent Teréz nézett le liliomai közül, szakasztott olyan mosollyal, mint a kocsmárosné...”. (12. old.) „Lissieux-i kis szent Teréz kezében már lekókadtak a lilimok, barna kámszája megfeketedett a rossz világításban, s képe alatt nem a ke-rekarú menyecske forgatta kezében a poharakat, hanem egy középkorú, ingre vetkőzött vastag ember mérte egykedvű arccal a bort”. (65. old.) „... lissieux-i kis szent Teréz is hiába várakozott türelmesen, fejét félrehajtva liliomai között, a fohász most elmaradt, és Amália magánkívül rohagált fel-alá a szobában...”. (153. old.) „Különben is késő volt már. A kutyák felkeltek a küszöbről, és a törött kerítéseken át elindultak udvarolni egymásnak, a fák lombjai teherbeestek a hajnali harmattól, s lissieux-i kis szent Teréz is fáradtan mosolygott már liliomai között.” (158–159. old.)

A szent kezében a virág Hercegnél mindig liliom, egyszer pedig melléknévet is képez a virágnévből az író, hogy azzal jellemezze Gerard élettársának kedvelt szentjét: „... és a kocsmárosné odatérdelhetett a lilimos szent elé, hogy elalvás előtt kicsit magábaszálljon.” (155. old.) De virág nélkül is említi a szentet, illetve annak képét: „S úgy váltak el egymástól, hogy Amália nem kísérte ki távozó férjét, hanem ecetes borogatást tett a homlokára, s az almaszagú csendet szagolta a szobájában lissieux-i kis szent Teréz képe alatt”. (210. old.) Másutt pedig elég csak a szent öltözékét megemlítenie az írónak, máris ráismerünk: „– De mi lesz velem? – jajgatott Amália, és rácsukta a szekrényt az ez-resekre, s a kámszás szentre nézett, mintha tőle várna választ erre a fölöttébb nyugtalanító kérdésre”. (154. old.)

Az író a szent nevében következetesen halmozza a jelzőket. Ugyanis az egyházi szakirodalom is, a népi vallásosság is vagy a városnévből alkotott jelzőt használva Lissieux-i Szent Teréz (a város nevében rövid s van), vagy pedig Kis Szent Teréz néven emlegeti, hogy megkülönböztesse a korábban, a 16. században élt *Avilai Nagy Szent Teréztől*, illetve rövidebb megnevezéssel csak Nagy Szent Teréztől. S bár ez utóbbi

szent nevében valóban megtaláljuk mind a két jelzőt is (8), a regényben szereplő névnek általában csak egy jelzője van.

Csupán maga a jelöletlen szentkép egyszer jelenik meg a regényben: „Arról is megfélekedett, hogy az imént még egy szentkép alatt mosolygó kocsmárosnéval akart új életet kezdeni...” (16. old.), csak-hogy az időhatározói utalás pontosítja a mondatot, s az olvasó beazonosítja Lissieux-i Szent Teréz képét.

A szentkép többes számban van jelen Amália szobájában: „De Gerard alig hallotta, amit az asszony mondott. Fehéren csillanó fogsorát nézte duzzadt ajka között, a bánatosan mosolygó fényt kék szemén, és hangjának zenéjére figyelt, amely kicsit ményen zengett, betöltötte az egész szobát, végigfutott a szentképekkel s az obligát családi fotográfiákkal teleaggatott falakon...” (90. old.)

A szentek életét megörökítő legendákra, illetve egy szokványos Szent György-ikonográfiára utal az író Jácint plébános úr következő mondatával: „De születőben vannak már az új sárkányölők, az én álmaimban olykor már meg is jelennek fehér lovaikon, s végigvágatnak a pusztaságokon...” (107. old.) Az itt alkalmazott főnevesült folyamatos melléknévi igenév legtöbbször a legismertebb katonaszent, Szent György szinonimája.

A feszület

A szentkultusz többi jele jóval ritkább a regényben. A kereszt feszület néven jelenik meg olcsó kegytárgyként például a parókia fogadószobájában: „A fogadó tágas szoba volt, szarvasagancsok lógtak a falain, fehér medvebőr feküdt a padlón a porcelánszögekkel kivert vörös bördívány előtt, és hosszúszerű, érettre szívott tájékipák sorakoztak az üvegszekrényben, mely fölött egy megsárgult gipszfeszület hirdette szerényen Jézus kínhalálát”. (103–104. old.) Máskor is egy tárgyat jelöl, de valójában a Szentet, ismét csak a kínhalált szenvedett megváltót helyettesítő szimbólumként van jelen: „És bevallom neked, és megesküszöm erre a feszület

előtt is, pedig tudod, milyen vallásos vagyok, hogy a szegénységet is vállalnám érte, ha nagyon muszáj”. (155. old.)

A háziáldás

A falusi vagy kisvárosi lakás egyik jellegzetes kelléke (volt) a hímzett vagy papírra festett színes falvédő. A „Magyar néprajzi lexikon” meghatározása szerint „A konyhai, többnyire a falakhoz tolt asztal mögé kerülő falvédő a konyhák füsttelentítése után, a századforduló körül jelent meg. Ez eleinte mind bolti előrajzolású, amit gyors alakra szárítottással hímeztek, majd az I. világháború körüli időkben társult mellé a színes nyomású papír falvédő. Mindkettőre jellemző a felület nagy részét kitöltő édeskés, többnyire szerelmespárt vagy szorgos háziasszonyt mutató jelenet, dalidézet, verses felirattal kísérve.” (9) A definíciókból kimaradt, hogy vallásos családokban igencsak gyakran hímezték a falvédőre a következő szöveget: „Hol hit, ott szeretet, / Hol szeretet, ott béke, / Hol béke, ott áldás, / Hol áldás, ott Isten, / Hol Isten, ott szükség nincsen.” A szöveg felett pedig címként a „házi áldás” megnevezés állt. Az ebből a szövegből kiáramló hangulat a családi nyugalom, elégedettség, boldogság, az istentől kapott áldás konnotációját hordozza, amely Herceg János regényében a családi béke és harmónia alakos kompozíciójának szinonimájával azonos: „– Visszajött – bőlintott bánatosan az asztalos – egy este forró krumplival várt, és ott ültek körülötte a gyerekek, kipirulva és jókedvűen, és nem kérdeztek tőle semmit. Álltam a konyha közepén, és néztem ezt a mosolygó háziáldást, ami belőlük ragyogott, és nem tehettem mást, mint hogy fogásra akasztottam a kalapot, leültem közéjük, és csendesen levágtam mindenkinek egy darab kenyeret”. (132. old.) „Ott állt az asztalos, fényes arccal és megszelídült felesége kezét fogva, és a gyerekek már nem nevettek többé. A háziáldás csendélete ismét teljes volt, oda lehetett volna akasztani valami szép rámbába a tiszta szoba ágyai fölé.” (144. old.)

Egy tárgyon alkalmazott vallásos szöveg így kapott szerepet a szakrális tudat terjesztésében. A ritmikus szöveg címében szereplő jelzős szerkezet eggyéforrt, s endocentrikus szóösszetételként egyetlen fogalommá vált. Hogy egyetlen fogalommá, főnévvé vált a „háziáldás” összetétel, arra a hozzájáruló s vele jelzős szókapcsolatot alkotó mosolygó melléknévi igenév is utal.

Az imakönyv

Az otthoni szakrális jelleget kapott vagy eleve azzal készült tárgyak között igen gyakori az imakönyv. Ezt a könyvet eredeti rendeltetése mellett, azaz hogy imádkozzanak belőle, arra is használja tulajdonosa, hogy benne őrizze féltett dolgait, borítójának hátlapjára jegyezze fel életének és családjának legfontosabb dátumait, egyéni életútjának állomásait. Az „Ég és föld” című Herceg János-regényben az ünnepi misére induló nők kiegészítőjeként említi az író: „– amikor megszólaltak a harangok és elindultak az asszonyok és lányok, suhogó szoknyáikkal, ájtatos arccal és csontfödelű imakönyvükkel, melyet keményített zsebkendővel együtt szorítottak keblükhöz” (181. old.), jellemezve használatuk idejét is, a könyv iránti tiszteletet is, meg magát a könyvet is a csontfödelű összetett melléknévvvel. Fontos, a regény főszereplői közötti viszonyra utaló lírai részletben, a mű legvégén jelenik meg ismét az imakönyv, éppen az említett kincsestárszerepben. „És így maradtak együtt még sokáig, teljes békekészen. Jegyet is váltottak, mint az orosz regényekben a szerelmesek, hogy legyen ami emlékezteti őket egymásra. Gerard-nak amúgyis ritkuló hajából ott maradt egy tincs Amália imakönyvében, selyemszalaggal átkötve...”. (210. old.)

Szakrális kommunikáció

A regényben legtöbbit emlegetett, leginkább szakrális célokra használt s ilyenkor fel is szentelt tárgyak a harangok. Ezek a jeladó eszközök bizonyos szakrális jellegű kommunikációs folya-

matban a feladó és a vevő közti közvetítő szerepét töltik be. Herceg János kedvelt motívumai közé tartozik a harang, a harangszó: „... az emberek olyan megilletődve járnak ebben a csendben, melyet a harangok szavával együtt a cimetes kalácsok illata szövöget selymessé ...”. (183. old.) Funkciója az egyházi előjárótól kiinduló figyelmeztetés az áhítat idejére, a szakrális időt megtisztelő imádkozásra, hálaadásra, ájtatosságon, szentmisén való megjelenésre történő szólítás: „Úgy érkezett el a vasárnap délelőtt, mint a lassú magváltás. Lassan jött, a múltó szenvedést kísérte, amelyben Gerard-nak az utóbbi napokban része volt, miután kirekesztették a paradicsomból s az istállóban töltötte az éjszakákat, de amikor megszólaltak a harangok és elindultak az asszonyok és lányok, suhogó szoknyáikkal, ájtatos arccal és csontfödelű imakönyvükkel, melyet a keményített zsebkendővel együtt szorítottak keblükhöz, akkor Gerard is bizakodva jött ki az udvar mélyéből, hogy a templomba menjen”. (181. old.) „Reggel volt már, a nap is feljött az égre, és feketekendős öregasszonyok álldogáltak, mint egy csapat varjú, a templom előtti téren, amíg meg nem szólalt a harmadik harangszó.” (77. old.)

A harangszó is többféle minősítést kap az „Ég és föld” című regényben. Állhat jelző nélkül: „Ott búj meg a harangszó utolsó hangfoszlánya bizonyosan egy négylevelű lóhere ölében...”. (41. old.) Előfordul jelzős szerkezetben, mint amilyen a fentebb említett harmadik harangszó volt, amely a mise kezdetét jelzi mindenkor; máskor az esti hálaadás kötelezettségére figyelmeztet a jelzője: „S bár az estéli harangszó rég elült a süppedő réteken, a lucernások zöld hajában, Gerard mégis az iméni hangulatot érezte áradni mindenfelől a cirkusz felé” (41. old.) vagy „A falu felől most az esti harangszó hangja szállt...”. (35. old.) A két utóbbi példában az „est” főnévből képzett melléknévi jelző más-más stílusminősítést is kap: az esti közömbösebb, míg az estéli, ha egy kissé népiesebb is, de mégis választékosabbnak hat. A megszemélyesített harangok nem-

csak szólnak Hercegnél, hanem hangjuknak másféle hatása is van: „... faluhelyen a harangok zsongására üvegesen áttetszővé lesz az egész világ...”. (183. old.) „... ezúttal nem zúgtak a harangok a kis falusi templom piros tornyában...”. (94. old.) „De akkor megszólaltak fölötte a harangok, nem hívogatóan, nem az ártatlan áhítat zenéjét zúgatva a falu fölött, hanem diadalmasan, mint ahogyan a kürtök szólnak meg a győztes csaták után.” (187. old.)

Egy másfajta harangot is említ az író, ugyancsak szakrális motívumok környezetében: „... hármat kondult a sekrestye kisharangja...”, s itt valójában nem is harangról, inkább függő csengőről, csengőről van szó, mellyel a mise kezdetét jelzik a szentélybe belépő ministránsok vagy maga a pap. De ez az eszköz annyira része a szertartásnak, hogy a neve előtt álló „kis” jelző összeforrt a „harang” jelzett szóval, hogy egy főnévi összetételt alkosson.

A szakrális kommunikációnak ugyancsak fontos eszköze a beszédhangokkal kifejezett kód, vagyis az „ima”, a „fohász”, a „sóhaj”, a „köszönés” és az „egyházi ének”. Maguk a vallásos szövegek nem jelennek meg a regényben, csupán a rájuk történő utalások igazolják az említett kommunikáció súlyát a regénybeli hősök és az írói fikció által teremtett társadalom életében.

Az ima ismét a már sokat emlegetett szent asszonyt szólítja meg: „... elmondott egy rövid imát lissieux-i szent Terézhez, amire egész életére szóló fogadalom kötötte...”. (72. old.) Ennek az idézetnek a második részében felbukkan az ugyancsak a vallásos emberek életére jellemző „fogadalom” fogalom is, amely úgyszintén a szenttel való, csak egy korábbi kommunikációt jelez.

Az „ima” főnév szinonimája lehet a „fohász” főnév is, amelyet ugyancsak használ Herceg: „... lissieux-i kis szent Teréz is hiába várakozott türelmesen, fejét félrehajtván liliomai között, a fohász most elmaradt...”. (153. old.) Jelzős szerkezetben is előfordul a fohász: „Onnan szólt oda aztán, vastagon pusmogó fohásza után, a szű percegését vagy a kinti fák lombjainak bő-

logatását figyelő Gerard-nak...”. (155. old.) És maga egy röpke fohászsöveg is megjelenik a regényben, ismételten a kocsmárosnét jellemző részben: „Szűzanyám, ne hagyjál szégyenben engem!” (182. old.), amelyben a már tárgyalt szentkultusz egyik, a magyar hívők között kedvelt alakja, Szűz Mária jelenik meg az imádságokra általában is jellemző felszólító mondatban.

A sóhaj az aktualitás pillanatszülte, szakrális elemeket is tartalmazható nyelvi egysége. Ilyen rövid és csupán a megszólításban szereplő szakrális résszel ellátott kifejezésszerű sóhaj is alkalmaz az író: „Istenem, az időt nem lehet megállítani”. (16. old.) „Istenem, megvan mindenem...” (101. old.) A szent nyelvi alakja mindkét esetben az egyes szám első személyű birtokosra utaló személyragos főnév, ami a megszólaló és a megszólított közötti szoros és meghitt kapcsolatra utal.

Az „Ég és föld” című Herceg-regényben megjelenő legrvidebb szakrális kommunikációs szegmenstum a köszönés, melyet csupán egyszer alkalmaz az író: „áldás, békesség! – emelte fel poharát megjuhászodva a lelkipásztor...” (109. old.), s ebből a két képzett szóból álló köszönésből, jobban mondva köszöntésből a vallás által hirdetett legáhitottabb földi jók hallatszanak ki.

Az egyházi ének a regényben csak bizonyos alkalmakhoz, az emberélet utolsó fordulójához kötve szerepel a regényben, amikor Herceg a falusi temetési szertartások két releváns elemére emlékezik. Az egyik a jóval régebbi eredetű siratóasszo-

nyos temetés motívumát tartalmazza: „S különben is elmúlik majd egy generáció, új lép a helyébe, amelynek fogalma se lesz már erről a kései bánatról, mely titokban szállong, dudorászva, maradi emberek szájáról, négy fal között, lefüggönyözött kocsmaszobákban, mint a siratóasszonyok éneke a temetéseken.” (119.) A másik pedig csak a 19. századtól használatos a mi vidékünkön, s ez a kántorok által összeállított és elénekelt halotti búcsúztató, melynek hallatán a temetésen jelenlévő gyászoló hozzátartozókból hangos zokogás

tör fel, vagy legalábbis illik feltörnie: „... a keményre fagyott téli utakon temetés előtt vonul a pap..., miközben a kántor panaszosan dalolja a gyászolók fájalmát...” (98. old.) „Amíg elhervad a virág a kertekben és kántorok puhítják a szíveket a temetéseken, amíg sűrű ködök szállnak a rétek fölé és az ember a múlandóságot érzi, nem lehet boldogság a földön.” (164. old.)

A szakrális kommunikáció elemei közé tartozik a nem verbális, de szöveggel is kísérhető „vallási gesztus” is, ami-

lyen a keresztvetés: „Ilyenkor keresztet vetnek magukra az istenes asszonyok...” (36. old.)

Herceg János „Ég és föld” című regényében a felsoroltaknál jóval több szakrális motívum is kimutatható, jelezve, hogy az író által megrajzolt világban, illetve megörökített társadalomban mennyire releváns tényező a vallás. Tehát a szakralizmus és a népi vallásosság kutatása egyáltalán nem mondható másodlagos feladatnak Herceg János írói opusának vizsgálatakor.

Az egyházi ének csak bizonyos alkalmakhoz, az emberélet utolsó fordulójához kötve szerepel a regényben, amikor Herceg a falusi temetési szertartások két releváns elemére emlékezik. Az egyik a jóval régebbi eredetű siratóasszonyos temetés motívumát tartalmazza: „S különben is elmúlik majd egy generáció, új lép a helyébe, amelynek fogalma se lesz már erről a kései bánatról, mely titokban szállong, dudorászva, maradi emberek szájáról, négy fal között, lefüggönyözött kocsmaszobákban, mint a siratóasszonyok éneke a temetéseken.”

Az itt megjelenő szakrális elemek amellett, hogy szociográfiai vonásokat tükröznek, szociológiai fogódzókat is nyújtanak a művekben ábrázolt társadalom megértéséhez.

Jegyzet

(1) SILLING István: *Laikus szakralizmus urbánus környezetben. A népi vallásosság elemei Herceg János Módosulások című regényében.* Hungarológiai Közlemények, 1996. 1–2. sz. 110–120. old.

(2) BORI Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom tör-*

ténete. Újvidék – Beograd, 1998. 147. old.

(3) HORVÁTH Pál: *Vallásismeret.* Bp., é. n. 17–19. old.

(4) É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter: *Új magyar nyelvtan.* Bp., 1998. 263. old.

(5) DEDINSZKY Gyula: *A Biblia néprajza.* 1991.

(6) WHITE, Kristin E.: *Szettek kislexikona.* Bp., 1999. 234. old.

(7) i. m. i. h.

(8) DIÓS István (szerk.): *A szettek élete I.* Budapest, 1990. 559–565. old., 589–595. old.

(9) ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon II.* Bp., 1979. 44–45. old.

Silling István

Az én-elbeszélés alternatívái

Gérard Genette, Dorrit Cohn és Mieke Bal narratológiája

Az irodalomoktatásban jelentős szerepet tölt be a prózai alkotások elemzése. Ehhez minden bizonnyal kiindulópontokat adhat a narratológiából származó fogalmak és összefüggések alkalmazása. Írásunk e terület elméleti előfeltevéseinek és megfontolásra érdemes kijelentéseinek „rendszerzéséhez” kínál szempontokat.

Acímben szereplő szerzők talán önkényesnek tűnő szelekciója a narratológiában fellelhető elméletek sokaságának köszönhető. *Gérard Genette* egyik fontos alakja a diszciplínának, mondhatnánk az elsők közül való. Rá mint jó kiindulási pontot szolgáló „alapra” esett a választás. Nagyhatású, 'Narrative Discourse' (franciául: 'Figures III.') című munkájában átfogóan elemzi *Proust* 'Az eltűnt idő nyomában' című regényét, miközben olyan narratív metódust mutat be, mely általában az elemezni kívánt szövegek túlnyomó többségére jól alkalmazható. Kiindulópontunk *Genette* narratíva-elmélete.

Genette műelemzési technikájában az íge fő jellemzőit az irodalmi szövegekben is megtalálható ismérveknek tekinti, így ezen analógia alapján az irodalmi szöveget az idő, a mód és a személy (*Genette* terminológiájában a hang) jellemzi. Legtöbbet mégis az idő kérdésével foglalkozik, aminek kapcsán az időrend, az időtartam (jelet, szünet, ellipszis, kivonatos elbeszélés stb.) és a gyakoriság jelentik az elemzés

kulcsszavait (ezek már csak az elemzett *Proust* regény miatt is különös jelentőséggel bírnak). A mód és a személy (hang) vizsgálata ezekhez képest háttérbe szorul. Ezeknek a *Genette*-nél „háttérbe szorított” szempontoknak a vizsgálatát kísérlem meg itt, figyelembe véve még *Dorrit Cohn* és *Mieke Bal* a témáról alkotott elképzeléseit. Megjegyzendő, hogy mindkét szerző kötődik *Genette*-hez, *Dorrit Cohn* különösen. Munkáiban sokban követi *Genette* elméletét, ugyanakkor kritikusan szemléli is azt, s próbál új utat mutatni a narratológiában. *Mieke Bal* természetesen szintén újító gondolatokkal áll elő, itt csak az én-elbeszélés tekintetében vizsgálom azokat.

Gérard Genette: Narratíva-elméletek. Esszé a módszerről

Genette elméletéből itt a mód és a hang tárgyalását tartottam mindenképpen említésre méltónak.

A módot az elbeszélő „ábrázolás” és az elbeszélés módozataiként (alakjai és foko-